Діло в Києві було. Надворі смеркало. Захід жеврів. Де-де займалися зорі, зимні зорі, яскраві такі. Стояв лютий мороз, дув вітер. Нічліг тільки що одперли. Босячня в мережаному убранні, в чоботях з душниками, з синіми носами, як той рій, так і сунула в двері. Пішла робота: так і полізли по нарах. Я й собі. Свиту з себе мерщій, кинув поз стінку, сів і сиджу. Добре, думаю собі, що захопив місце. Осміхаюсь та позираю тільки, чи не підступа добродій який з личком, як решето, не тягне за ноги. Ні, дивлюсь. Хто не встиг на нари, моститься долі, на вогкенькому на мнякенькому. Слава тобі, господи, значить. Вийняв я булки шматок з кишені — вечеряю. Вечеряю й нічлігом любуюсь.

Чудовий нічліг! Стелі в йому головою не думай достати, хіба навспинячки станеш. Стеля сивесенька, стіни буресенькі в йому. На стінах пушок росте, джуральця пробігають, капшучки по куточках висять. Вікна покрашені: рямця зеленою краскою, шибки сірою, і такі круглесенькі, земелька так зазирає в їх. Чудовий нічліг! А ще б послухали ви, які в йому пахощі пахнуть... ой, пахощі!.. Аж у роті чуть.

Поодбирали в нас плату, почав я дрімать уже. Як ось щось злегенька штовх-штовх у чобіт мене.

"Що воно, — думаю, — мо,'знакоме що?"

Розплющую очі, аж коло мене босовило стоїть. Обличчя його не видно гаразд, — світло десь за грубкою блима, — видно тільки, що усики невеличкі в його, худий сам, піджачина на йому якась, що тряп'я так і висить, під плечем ганчір'я якесь, зігнувся так та зубами тільки цок-цок.

— Земляче, — каже, — посунься трохи... до стіни, туди і я ляжу.

Мені це так не до смаку прийшлось.

— Тут, — кажу, — й так тісно. Отам, долі дивись.

— Позаймали... проганяють... до стіни трохи, — промовив він болісно.

— Ще й до стіни! Розумний, — кажу. — А воно ж пушок на стіні ото, та ще коровки божі такі з-за дощок виглядають. — Лягай, — кажу, — сам поуз стіну!

Він нічого вже. Чи так, мов, то й так. Положив у голови ганчір'я своє. Я з спини на бік повернувсь. Уліз він... Та й сердито ж зробилось мені. Раз, що стіснив він мене, а вдруге — дивлюсь, яка ще й сорочка у його з-під піджака вигляда, а який і піджак! "От лихо, — думаю, — де ти взявсь на мою голову!" Та аж не лежиться мені, ногу то простягну, то підкорчу. Як ось він:

— Ой, ой, земляче!.. Не дуже.

— Що там не дуже? — кажу.

— Ногу мою... зачепив.

"О, — думаю, — яка цяцька нога в тебе". Далі — зирк-зирк на неї, — аж вона в його ганчір'ям обмотана поверх чобота.

"Це так щось, — думаю, — мабуть, підошву збув, та соромно вже... Гляди ще, — думаю, — як засну, та стягне з мене..."

Він підвівсь, поглядів її, та аж засичав.

"Ач, ще й прикидається, — думаю,— щоб і не подумав ще. Оце якраз стягне чоботи з ніг!"

Ще лютіше робиться мені... "І де ти,— думаю,— взявсь на мою голову?" — І я знов зачепив йому ногу. Він на сей раз нічого мені, тільки так застогнав болісно. Я не витерпів:

— І чого б я ото маніжився,— кажу. Він якось досадно-досадно мені:

— Ех, земляче-земляче,— каже,— якби ти знав, яке мені горе, ти б не сердився так. Я трохи легше до його:

— Яке ж тобі горе? — питаю.

— Не віриш, то подивись,— одказує він мені. Підвівся, давай ганчір'я розмотувать. А ганчір'я те в грязі та так і позлипалось. Далі скинув чобіт, мотузками зв'язаний, одкинув ще якусь ганчірочку в гнояці. Підвівсь я на лікоть, глянув... нога, як колодка... а з великого пальця так і слезить.

— Ой, затуляй швидче! — "Бідний",— думаю. Мені жаль його стало "І чого я,— думаю,— так сердивсь на його, не вірив йому?!"

— Тим-то,— каже,— й не хотілось поз стінку мені. На сирому та холодному страх крутить як, а тут ще змерз так.

— Значить, посунусь дай,— кажу.

— Спасибі, лежи вже. Дивлюсь на його.

— Так таке,— кажу,— тобі... Де ж це ти здобув собі такого?

— Місця шукав,— каже.

— Як місця?

— Та так. Пішов на заробітки в Одес. Ждав-ждав на товчку — ось-ось найме, думаю, хто, ось-ось найме. А воно... пройшов і місяць і другий — ні. А нас там — сила. Які були грошенята — проїв, одежа була й так порвана, я ще дорвав. Що ж далі робить, думаю... дай по якономіях подамсь. Подавсь. Ходжу по степу. Як тут розталь саме, вода пішла, а в мене чоботи драні. Як побродив я по балках, як побродив... Місця ж не знайшов, а достав...

— Так ти в больницю,— кажу.

— Просився я в Одесі. "Нема,— кажуть,— місця. Найми,— кажуть, квартирю собі, ходи,— будем лічить". А я ж за віщо найму? У мене ж ні копійки. Я ж тим і живу тільки, що дивлюсь, як їсть хто, та шматок хліба випрошу. Переночувать ось та насилу-насилу впросився: і до плачу приходилось. Так-то без грошей!

— Так ти ще у Києві попросись у больницю,— кажу.

— Е, ні... Казали в машині мені, що і тут те ж саме.

— Хм, так тоді... додому,— кажу. Він ковтнув щось, мов удавився, та й нічого. Далі передихнув так важко та:

— Нема в мене... дому.

— Як нема?

— Як палець я. У наймах родився, у наймах ріс, у наймах... батько й мати померли.

Помовчав, потім руку до очей, а сльози тільки кап-кап з-під руки.

— Чого ти? — кажу.

— І світ великий, і прихилиться нема тобі де,— промовив він.

Помовчав, а далі й каже:

— Не знаю, як монастир ще...

— Що монастир? — питаю.

— У монастир думаю. Тільки що вже опізнився сьогодні. Нарошне це й забився у Київ. З машини тільки що. Попосуляли кондухторі. Нарошне й забився. Тут монастирів багато, думаю, то чи не можна б хоч як-небудь... у куточку де... в странній. І щоб шматок хліба коли... А я б звідтіль у больницю ходив. Я думаю — можна так?

Подивився на мене, потім:

— У монастирі ж по-божому все. Я дивлюсь на його та й думаю: а й справді... Чи не довідаться б і собі в монастир.

— Он що,— кажу,— підемо завтра вдвох!

— Підемо,— каже.

І він кашлянув і ліг. Було вже пізненько. Уже хіба тільки два-три чоловіки сиділо, курило, а то лежали, як дрова. Особливо долі: і вздовж, і впоперек, і навскосінь... Хропли, сопли, деренчали.

Розвиднілось. Умились ми, пішли. Холодно надворі було. Вуси так і шерхли; хмари так і ганяли по небу,— сонечко вигляне та й сховається. Товариш мій зігнувся-зігнувся та йде так помаленьку,— ногу тягне. Я теж придержую ходу. На пішоході нас минають, штовхають.

— У який же б монастир? — каже товариш. Я повів його у N-ський. Підходимо. Золоті верхи так і сяють, та будівля усе така величезна.

— О,— каже парубок,— який же й монастир багатющий!

Скинув шапку, перехрестився — став.

— Господи,— каже,— пошли, щоб запомогли мені тут!

Далі розчесав чуб свій рукою,— кучерявий такий,— і ми увійшли в церкву.

В церкві людей чимало було. Неділя була. Свічки скрізь горіли, лампадки мигтіли. Золото так і палало. Стовпці, вирізки, образи, ризи на батюшках, шапка на якомусь, видно, старшому батюшці — так і сяло все. Читалась євангелія саме. Диякон читав. Так гарно читав: "Не беріть,— каже,— ні золота, ні сребра, не печіться,— каже,— ні..." — от і не скажу я так. Там так гарно читав.

Парубок так і впав на коліна, молиться. Молитви так уже вишіптує щиро та на образи з такими сльозами дивиться. Перемоливсь, я й кажу йому:

— Ходім же в странню.

— Е, ні,— каже,— хай кінчається служба божа.

Служба божа довгенько кінчалась. Не знаю, як уже він терпів з тією ногою, а що я... Я, хай бог простить, попомнявсь. Ну, добре, що хоч достояв.

Послухав проповіді. Розказував її батюшка, чернець таки ж. Розказував зразу про блудного сина, потім і каже:

— А є люди, що й тепер блудять. Хто ж ті люди? А то,— каже,— невіруючі усякі, як от соціалісти. Ці шибеники,— каже,— зовсім забули бога, церкву святу, заблудились і йдуть гріховною дорогою. Під приводом волі вони встановляють своє право на світі. Вони убивають людей, граблять, однімають у їх... Як можна посягать на добро на чуже, як можна однімать у ближнього?! Треба, браття, поважать добро чуже, треба любить ближнього!

Чернець передихнув, подивився по церкві. А товариш мій:

— Бач,— каже — як у монастирі!.. Бач!.. Он — треба любить ближнього!

Перехрестивсь, та аж осміхнувсь. Чернець далі вів:

— Любить ближнього треба. Сам господь учить цьому. А вони... Розбійники вони, душогуби! Вони хо-тять і віру зламать, церкви знищить, монастирі... Помолимося ж, браття, щоб господь не попустив їм, щоб покарав їх.

Чернець балакав це, аж губи тряслись у його, аж голос дрижав.

Був молебень "о покарании".

Вийшли з церкви, їсти нам хочеться,— аж животи позатягало.

Парубок і каже:

— Теперь і в странню ходім. Мо'... пообідать дадуть. Кашлянув та до черця одного, що саме кудись коропа ніс жареного.

— Батюшка,— каже,— де тут странння? Батюшка так бликнув на нас:

— Нащо,— каже,— вам странння? — та й подавсь.

— Заперта странння. Хіба аж на ніч одіпруть,— мовила баба якась.

— Заперта? — здивувавсь парубок.

— Еге! Богомольців мало зимою, так вони запирають, щоб босяки, кажуть, не лізли, як померзнуть.

— Те-те-те! — промовив парубок та й брови свої чорні нахмурив.

— Та це й посидіть нігде? — питаю я.

— Ідіть, як хочете,— каже баба,— в чайню, в монастирську ж таки.

— А ходім! — звернувся до мене парубок швидко. Баба показала нам. Минули ми одну озію, минули другу, третю. Увійшли в чайню. Там уже сиділо декіль-ки странників — чаювали. На стіні "Страшний суд" висів, далі — Спаситель. Ми подивились, як мучаться грішники, прочитали: "Приидите ко мне вси тружда-ющиися й обремененныи..." — у Спасителя. Шукаємо, де б сісти. Ось зустрічає чернець нас у попереднику, насупив брови та:

— Вам що? — каже.

— Та нам... ноги потомлені,— кажу.

— У нас не посиденьки,— каже,— ідіть собі.

— У нас чайня! — додав другий пузатий чернець, що стояв за касою, розчісував патли.

Парубок тільки луп-луп очима. А я почервонів-почервонів, чую, та що вже йому, думаю, сказати...

— Так... так давайте чаю,— кажу.

— На двох? — питає.

— А скільки ж се,— кажу,— стоїть на двох?

— Дванадцять копійок на двох, по шість на одного,— одказує.

"І-і, ти лихо,— думаю. — Оце вскочили!" У того ж ні копійки, а в мене гривеник тільки. Що ж це робить? Стою, чухаю потилицю.

Чернець у попереднику:

— Ну, чого ж стоїш?.. На двох?

— Та давайте й на д... на одного,— кажу. Подали мені чашку без вуха та без вінець, чайник без вуха. Оддав я шість копійок, сів, п'ю. А в животі тільки гур-гур: вола б із'їв. Товариш мій стоїть, дивиться.

— Ти не п'єш, значить? — чернець до його.

— Ні...

— Ну то вбирайсь!

— Та я... хоч би нога... нога ось,— показує на ногу.

— Убирайсь, тобі сказано! У нас даром не ловлять мух! — гукнув пузатий.

Парубок мій побілів-побілів, далі так важко задихав, повернувсь і вийшов.

Я не домучив другої чашки й собі вибіг. Парубок під одвірком сидить, голову повісив. Я за руку його:

— Іди,— кажу,— чай пий, зостався. — Одчиняю двері. — Сідай,— кажу,— йди.

— Куди "сідай"? — чернець мені.

— До чаю,— кажу.

— Як-то до чаю, а гроші?

— Це ж заплачений,— кажу.

— Е, вас,— каже,— багато буде таких! Місце, посуда,— дві копійки давай!

Парубок — назад. Вийшов, похнюпився, іде, ні слова мені.

— Куди ж це ти підеш? — питаю. Він якось важко-важко:

— Та... не знаю...

Повів я його на Сінний майдан, у народну чайню. Посиділи трохи — поліцейський вигнав нас укупі з другими босяками: щоб не сиділи, каже, даром. Ми померзли,— знов увійшли. Трохи згодом поліцейський знов витурив нас. Ми знов увійшли... І знов, і знов.

Діждали вечора. Купив я булки хунт. Собі одломив шматок, а то йому даю.

— Спасибі, не хочу,— каже.

— Та на! Ти ж і чаю не пив,— кажу.

— Н... не хочу. — Та так і не взяв.

Я підійшов під крамницю, повечеряв добре.

— Куди ж це спать помандруєм? — кажу.

— Н.. не знаю,— одказує він.

Я й думаю: "Ай справді, куди йти? Туди б, де ночували ото,— раніш треба було б іти. Місця вже позаймані, мабуть. Електричество горить уже скрізь. Куди б же його?.. Хіба, хіба... Ні!"

— Знаєш що? — кажу. — Ходім... ходім у странню, туди ж таки, в монастир. — Він нічого мені. Я рушив, він за мною.

Страння була ще заперта. Саме виходили з церкви. Народу коло странньої назбиралось чимало. Народ усе не нашої сотні. Той каже: "Я говіть забивсь", той: "Я на суд і богу помолиться", а той: "А я до дохторів до главних і говіть, як бог поможе". Одчинили й странню нам. Спустились ми в неї,— глибоченько треба спускаться,— сунули до нар. Мостимось, лягаємо. Через який час увіходить чернець з дзвонком, дзвонить і держить капшучок у руці.

— За нічліг,— каже,— шукайте зараз! — Суворий такий.

Підводяться, риються, укидають йому. Укинув і я копійку, що од булки зосталась. Товариш лежить. Чернець у спину йому:

— Ану, за нічліг.

Він підвівся і нічого йому, у землю дивиться.

— За нічліг! — крикнув чернець.

Він нічого.

— Та в його нема,— кажу.

Чернець як визвіриться:

— Так чого ж заліз сюди? Геть! — та на двері й показує йому.

Парубок ні слова, бере ганчір'я, іде.

Як ось дідок один:

— Та батюшко,— каже,— куди ж ви його? Холодно, ніч. Стійте, вже я заплачу за його.

Порився в кишені, укинув щось черцеві. Чернець тоді про себе ніби:

— Босяшня нещасна... З вас користь монастиреві... Тільки місце займають.

Парубка завернули. Ліг він. Чернець обійшов усіх — вийшов. Почали засипать. Дехто вже й хріп. Як ось знов дзвонок. Увіходить другий чернець, молодший, за ним поліцейський, рижоусий. Поліцейський так оддува воло і дивиться так, наче справник який.

— Готовте пашпорти! — гукнув чернець.

Ідуть. Чернець дзелень-дзелень та штовх-штовх того й другого, а поліцейський:

— Пач-ш-порт!.. Пачпорт!.. Ваші... пачпорт!

Бере, придивляється. Щось карандашиком копирсає.

— Пора вже вбиратьсяˆ! — кричить на когось. — Третю ніч ночуєш.

Дійшла черга до мене. Показав я. Накопирсав він мені, з якого числа ночую. Підійшов до парубка, накопирсав і тому. Далі придивляється-придивляється на лахміття йому та:

— Ти,— каже,— чого забравсь сюди?

Парубок нічого йому. Сидить, у землю дивиться.

— Ти чого забравсь? — крикнув та аж за шаблю взявсь.

Як не чує парубок. Так замислено дивиться тими очима, великими та карими.

— Ночувать чоловік,— кажу я.

— А ти хто такий? — поліцейський до мене.

— Чоловік,— кажу.

Він подивився на мене, на постіль на мою.

— Стій,— каже,— у тебе вещі є?

— Нащо?.. Я сам,— кажу,— вещі.

— Без вещей не смій!.. Богомольці!.. а ти? дохід монастиреві?.. Геть з нар, поганці!

Ми позлазили. Поліцейський розсунув людей, заняли наше місце.

— Де ж нам лягать? — кажу.

— Де знаєте. Щоб я вас послідню ніч бачив тут!

Стоїмо ми.

"Та де ж лягать-таки?" — думаю. На нарах, звісно, не доведеться, а долі... Там прохід, тут прохід, там зайнято.

— Он що,— кажу,— давай під нари.

І я, не довго думавши, бебех на коліна, та на чотирьох та туди з свитою. Звісно, там ніч темна була. Не видно було ні мережечок, ні сіточок, ні капшучків, які там гойдались. Там одна голова тільки поринала в те розкішне убрання, та ще спина трохи. А руки тільки чап-чап по пісочку, наче ніжка красуні по килиму. Прокинув я свиту, ліг. Парубок стоїть, дума.

— Та лізь,— кажу.

Він постояв ще трохи, уліз.

Не знаю, як уже йому спалось там. Чув тільки, що перекидавсь раз у раз та ногу недужу з серцем тер об діл... Що ж про себе сказать, то мені чудово спалось. Оце слухаю: біжить-біжить по пиці коровка божа, далі цмок-цмок... слухаю — і є вже шишечка. А там, слухай, на спині вже й друга, на животі й третя... Є, дякувать богу... Як на те і ліжечко міцненьке вдалось: не вигиналось, не рипіло. І таке ж... з-під свити льодок у боки був. Кам'яне було.

Величезна ніч була нам. Я ще з оком поповозивсь: хтось з нар запорошив. Тільки що дрімать почав, як ось: дзелень-дзелень!

— До церкви, до церкви,— будить чернець,— два часа!

Поштовхав нас підбором. Я виліз. Парубок лежить, важко так дише.

Я свиту на себе, шапку в карман, дивлюсь, де б умиться. У куточку відерце стоїть. Товплюсь. Поки ж дотовпивсь — усю воду розхапали жменями. Зоставсь я невмиватий. Іду до товариша:

— Вилазь,— кажу,— вже ходім.

Почуманів-почуманів, виліз. Вийшли ми з странньої. Надворі поночі, хмарно. Вітер так і свистить. Мороз щипа. У пику сніг порошить.

Парубок — під стіну, зігнувся, стоїть.

— Ходім у церкву,— кажу,— холодно ж як.

— Та... — та й одвернувсь до стіни.

— Може, їсти хочеш? — кажу.

— Ні.

— Ну так ходім ото.

Мовчить.

— Чого ти такий? — кажу.

Помовчав-помовчав, далі так якось глухо:

— Якби... якби оце хто... вбив мене.

— Балакай,— кажу. — Ходім ото.

Беру за руку його. Він з таким серцем:

— Е! — та й оступився од мене.

Я й думаю: "Не виспався та, мабуть, хоче в странню прокрастись. Тільки — як прокрадеться? З странньої ж усіх вигонять. Запирать, кажуть, будем. Ну, може, як-небудь він... Діло його",— думаю. Почав мерзнуть я, побіг сам.

У церкві вже так й сяло все. На криласі щось співали саме, далі читать почали. Став я насеред церкви, стою. Постояв трохи — дрімається, далі все дужче та й дужче. Святий його знає, чого воно так мені. Оглянувсь назад, чи нема або де сісти абощо?.. Є, та добрі люди сидять уже. От горе! Стою. Сплющуються очі мені, голова хилиться. Куняю. На криласі співають, а мені вже верзеться, що мов то кричать на мене, а я з-під нар не вилізу ніяк, то мов шапку однімають у мене, а далі, ну таке ж приверзлось, мов вийшло два ченці і давай чоботи здіймать з мене. Здіймають, а я мов плиг-плиг... коли це хилюсь-хилюсь та беркиць на кацапа одного в білій свиті та в чубові, як манжурська шапка. Кацап, мабуть, теж спав, бо як жахнеться, як стрибоне:

— Раб божай, чяво єта?! Подь к іконє, приложісь-та... Враг скушаєт!..

Я прочумавсь трохи. Узяв шапку долі, що, мабуть, давно вже валялась там. Оступився назад,— стою. Знов тії мені... "Та й лихо ж,— думаю. — Хоч би вже хоч утреня кінчалась швидче, може б, страння одперлась абощо". Слухаю, аж ще тільки псалтир читають. "І, ти лихо!.. Замучать черці,— думаю,— чисто замучать..." Досадно мені, так би лупив усіх. Пішов я блукать по кутках, чи нігде таки сісти? Куди ж не глянь — скрізь то баби, то діди куняють, дехто й хропе вже. "Що ж,—

думаю,— і мені між їх? Ніяково. Я ж парубок". Ну, нічого. Як узяв мняться, як узяв мняться,— уліз-таки між їх, сів поуз двері. Отут же пішло мені: то мов я з черцями в креймашки граю, то мов з дияконом наввипередки біжу. Далі... не пам'ятаю нічого. Пам'ятаю тільки, що мов повиходили усі батюшки до мене, налигали за уші мене і давай у черці постригать мене. Я луп очима. Коли чернець щіткою штовх-штовх мене.

— Тікай,— каже,— вимітать треба!

Я встав. У церкві вже тільки дехто до образів знамувавсь. Я в странню мерщій. Сюди-туди — заперта й не світиться. "Оце так,— думаю. — Що ж тут робить? Поночі, холодно". Як ось чернець:

— У церкву, у меншу,— каже,— іди: обідню ранню слухать будеш!..

"І, лихо! Замучать,— думаю,— чисто замучать". Далі й думаю: "А де ж це товариш мій? Мо', ранню слуха?"

Знайшов я ранню ту. І в той куток, і в сей — нема.

"Так і буть, значить. Десь у город подавсь,— думаю,— або, може, в странні в кутку де куняє".

Розвиднілось. Іду я з ранньої. Вітер свистить. Сніг порошить. Сумно-досадно. Куди йти? Що робить?

Дивлюсь, стоїть під церквою баба якась з торбою, сльози втирає.

— Боже мій, боже мій,— каже,— де ж це його душечка буде?

— Та що таке, бабо? — питаю.

— Боже мій, чоловік у будиночку повісивсь у тому.

Так і тьохнуло в мене. Побіг я.

Лежить козак на снігу, голову й руки одкидав. Сам синьо-жовтий, губи сині. На шиї мотузка, що нога була зав'язана. Нога не боліла вже, зуби не цокотіли. Очі карі не дивились замислено вже. Усики чорні, брови чорні, кучері на голові блідли. Над ним стояла купка нищих, вітер голосив над ним та сніжок притрушував його.